

INDIVIDUALNI IN DRUŽINSKI SCENARIJI PREŽIVETJA

BLAŽ MESEC

Povzetek

Na osnovi kvalitativne analize intervjujev priročnega vzorca splošne populacije ($n = 30$) v okviru študentskih eksperimentalnih vaj smo sestavili tipologijo odgovorov posameznikov in družin na družbeno-gospodarsko krizo. Osnovni tipi odgovorov se razvrste vzdolž dimenzije "rast-stagnacija-upad" Življenjskega standarda in premoženja z več podtipi. Omejevanje potrošnje kaže značilno prioritarno lestvico potreb, na kateri so kot prvi izpostavljeni krčenju luksuzni izdatki, nazadnje pa bi prišlo na vrsto omejevanje potreb otroka. Predlagan je poskusni eksplanativni model, ki vsebuje kot variable gospodarske potencialne družine, vrednotni sistem in Življenjski stil, togost-elastičnost družinske strukture in protektivnost okolja. Intervjuji kažejo na dokaj splošno razširjenost obrambnega reagiranja ob soočenju s prihodnostjo (predvsem mehanizem zanikanja) in pomanjkanje realitetne usmerjenosti in ustvarjalnega razmišljanja.

Summary

The results of an explorative research in the framework of student group project-work are presented. On the basis of the qualitative analysis of interviews of an accidental sample of general population ($n = 30$) a typology of responses of the individuals and families on the socioeconomic crisis had been constructed. The three basic types are ordered along the dimension of "growth-stagnation-decline" of living standard and wealth of the household, and divided in several subtypes which show quite a variety of responses and of living conditions. The limitation of consumption follows the characteristic pattern of priorities from the limitation of luxuries to the limitation of the satisfying of the needs of one's own children on the other extreme. A tentative explanative model of the typology of reactions is proposed with variables such as: growth potential of a family, value-system and life-style, rigidity-elasticity of family-structure, and protectiveness of the environment. The interviews show a quite common defensiveness in confrontation with future, and a lack of reality-based creative thinking.

Dobra volja je najboljša.

Kekec

O prihodnosti ne razmišljam, živim za sedanost.

(Nič ne razmišljate?) Ne, včasih imam kakšen

preblisk, vendar človek potem

postane slabe volje.

Vprašanka

Tudi ta raziskavica je nastala ob eksperimentalnih vajah na Višji šoli za socialne delavce in ob pomoči skupine študentov, ki so opravili intervjuje in jih tudi poskusno obdelali. Želeli smo zvedeti, kako ljudje doživljajo družbeno in predvsem gospodarsko krizo, kako se znajdejo, da bi ohranili živiljenjsko raven, predvsem pa, kaj mislijo o prihodnosti in kako bi se znašli, če bi se razmere še poslabšale. Rekli smo, da nas zanimajo "scenariji preživetja". Tega pojma nismo uporabili v strogem pomenu, ki bi se opiral na kako teorijo. Predstavljali smo si, da imajo ljudje pripravljene odgovore na vprašanja kot so: Kaj bi storili, če bi se gospodarske razmere še poslabšale in bi bil ogrožen vaš sedanji način življenja? Kaj bi storili, če bi zgubili službo? Odgovore na taka vprašanja smo nekoliko pretenciozno imenovali "scenariji preživetja".

PROBLEM

Želeli smo ugotoviti, kako ljudje različnih družbenih slojev občutijo krizo, kako nanjo odgovarjajo, to je, kakšni so njihovi gospodarski in socialni ukrepi in reakcije; kakšne so njihove predstave o prihodnosti in kaj bi storili v skrajnem primeru, če bi se razmere zelo poslabšale.

METODOLOGIJA

Poudarili smo že, da je šlo za učno raziskavico, zato jo imamo lahko v najboljšem primeru za eksplorativno, za poskus in tipanje, ki bi ga bilo morda vredno ponoviti pod teoretično bolj utemeljenimi in metodološko strožje načrtovanimi pogoji. Spremenljivk nismo vnaprej jasno opredelili, usmerili pa smo pozornost na občutenje krize, odgovor na krizo (gospodarski in socialni ukrepi in reakcije), predstave o prihodnosti in ravnanje v skrajni sili. Poleg tega so nas zanimali podatki o socialnoekonomskem statusu vprašancev (poklic, izobrazba, premoženje, značilnosti družine). *Populacijo* bi v primeru metodološko strožje izvedene raziskave sestavljali prebivalci SR Slovenije ali kakega njenega

geografsko definiranege dela (kajti to smo imeli v mislih, ko smo govorili, da "ljudje" mislijo in ravnaajo tako in tako), vzorec je bil *priročen* (študentje so spraševali ljudi, ki so jim bili dostopni), pazili pa smo, da smo zajeli ljudi *različnih družbenih slojev*. Opravljenih je bilo 30 intervjujev, v obdelavi pa smo jih upoštevali 21. Rezultatov seveda ne gre posploševati, služijo naj le kot spodbuda in orientacija za podobne raziskave. Študentje so z izbranimi osebami izvedli *nestrukturirane in polstrukturirane intervjuje* na osnovi predloge, ki je vsebovala naslednje točke: (1) doživljanje krize, (2) gospodarski ukrepi v krizi, (3) socialni ukrepi in posledice, (4) predstave o prihodnosti, (5) ravnanje v primeru brezposelnosti, (6) socialnodemografski podatki. Večino oseb sta intervjuvala po dva študenta. Eden se je bolj osredotočil na pogovor, drugi pa je zapisoval. Zapisi intervjujev so bili precej različne kvalitete. Nekateri so bili preskopi, da bi jih lahko upoštevali pri obdelavi. Zapise intervjujev smo *obdelali kvalitativno*. Obdelavo smo razvili v dveh smereh: (1) Vsak zapis smo na osnovi celovitega vtisa ob primerjavi z drugimi klasificirali in tako sestavili *tipologijo* odgovorov na krizo. (0 tipologiji govorimo zato, ker gre za svojske splette variabel in ne le za *klasifikacijo* glede na en sam kriterij). (2) Vsak zapis smo razčlenili (dobesedno razrezali) na sestavne dele, ki se nanašajo na posamezne vidike (variable) in sestavili več različnih *klasifikacij*.

POSKUSNA TIPOLOGIJA ODGOVOROV NA KRIZO

Zapise intervjujev smo na osnovi celovitega vtisa razporedili v nekaaj razredov. Dimenzije te tipologije niso dane vnaprej in celo še niso naknadno pojasnjene, ampak so v veliki meri *intuitivne* oziroma *implicitne*. Razvidno pa je, da je v ospredju dimenzija rasti premoženja in standarda, stagnacije in upada, ki se prepleta z drugo dimenzijo, ki bi jo lahko imenovali dimenzija življenjskega sloga. Oglejmo si torej to tipologijo.

Tip A: RAST (PREMOŽENJSKA EKSPANZIJA)

Za ta tip je značilno prizadevanje po večanju premoženja, predvsem nepremičnin, dokler razmere dopuščajo, da bi si družina tako zagotovila čim ugodnejši položaj in čim širši maneverski prostor ob nadaljnjem poglobljanju krize ali da bi starši zagotovili otrokom ustrezne pogoje za samostojno življenje. Družine tega tipa že imajo precejšnje premoženje ter druge vire, ki lahko služijo oplajanju premoženja (delovna sila, znanje, zveze).

V okviru tega tipa lahko razlikujemo dva podtipa, ki bi ju lahko imenovali "umno gospodarjenje" in "garanje".

Podtip A a: UMNO GOSPODARJENJE

("Mi smo preveč ustvarjalna družina")

Pri tem podtipu temelji ekspanzija bolj na premišljenem kombiniranju virov, na znanju in obveščenosti, spretnosti, zvezah, družbenem vplivu, to je na pametni politiki in socialni spretnosti kot pa na fizičnem delu. To smo nekoliko eufemistično označili z izrazom "umno gospodarjenje". Primer:

Štiričlanska družina živi ločeno: mož s sinom na deželi na srednje veliki kmetiji, z veliko obdelovalne zemlje, in gozdom, žena s hčerko v mestu v družbenem stanovanju. Žena ni v zakon prinesla nobenega premoženja, mož je bil doma s kmetije in je bil po vojni funkcionar. Sin hodi v službo, prav tako žena, hčerka študira, mož je upokojen. Kmetijo so pred leti kupili, delno s prihranki delno z zasebnimi posojili, in na njej zgradili hišo in hlev. Gojijo živino, nameravajo dozidati hlev. Hrano v glavnem pridelajo sami, nekaj pridelkov odprodajo. Zaradi krize omejujejo nakup oblek, ne potujejo, manj hodijo na izlete. Ona varčuje devize, mož investira v gospodarstvo. Mislijo dokupiti obdelovalno zemljo, predvsem pa bi radi kupili parcelo v mestu, da bi sezidali hišo še za hčerko. Nameravajo odstopiti družbeno stanovanje (vrniti jim ga ni treba), delovna organizacija, ki je njegov la-

stnik, pa bi jim odobrila posojilo za gradnjo.

Podtip A b: GARANJE

("Zidamo novo hišo... Garati je treba")

Čeprav je tudi zgoraj opisana družina zelo aktivna (intervjuvanka pravi: "Mi smo preveč ustvarjalna družina") in vsi člani tudi s fizičnim delom prispevajo h gospodarstvu, le-to vendarle ne temelji v prvi vrsti na fizičnem garanju. Drugi podtip gospodarske ekspanzije pa temelji prav na garaškem delu vseh družinskih članov. Vsi, razen stare matere, ki doma gospodinji, in poleg tega prodaja na trgu, hodijo v službo, poleg tega pa delajo na domači kmetiji. "Saj se ne more preživljat brez službe." Imajo veliko kmetijo. Delajo novo hišo in kmalu bodo začeli delati tudi nov hlev za živino (gojijo prašiče, krave in bike).

Intervjuvanka govori predvsem o sebi, saj se na njenem položaju značilno odraža obremenjenost celotne družine. Mati sama gospodinji. Zjutraj vstane ob pol treh, pomolze krave, in opravi druga jutranja opravila, nato gre na vlak. V Ljubljani na trgu prodaja semena. "Včasih ko smo branjevke končale, smo šle na kosilo. Danes pa si ne moremo tega privoščiti. Tudi v trgovino smo šle, danes pa ne. Ne upamo si nič jesti. Od doma vzamem kos kruha in kozarec vina, pa je." Nato se vrne domov in skuha kosilo za vse. "Ta mlada dobi kosilo na mizo... Zvečer sem zmučena. Ne morem več. Tudi posoda mi ostane včasih za pomit, a jo pustim za jutraj... Veste, kar fejest je treba delat, če češ, da imaš kaj, a vseeno nimaš nič, zato ker nas okrog prinašajo. Garati je treba. Veste, pridne roke so le pridne roke. Lepo mi je delat doma. Vsa srečna sem, da delam."

Tip B: STAGNACIJA

Za ta tip družin je značilno, da krize ne občutijo izrazito in da živijo podobno kot prej. Svojega premoženja sicer ne povečujejo, ne živijo bolj razkošno, nekaterim

stvarem, ki so si jih včasih privoščili, se morajo sicer odpovedati, vendar pa gre za bolj obrobne omejitve. V glavnem žive tako kot prej, čeprav vsak iz nekoliko različnih razlogov. Glede na to pa lahko razlikujemo tri podtipе.

Podtip B a: DOBRA OSNOVA

("Preživetje ni problem; želim si priti na star stil življenja")

Za ta tip je značilna sorazmerno dobra gmotna osnova, ki se ne širi, omogoča pa življenje brez izrazitega prikrajševanja, posebno ne pri temeljnih potrebah. Ta tip lepo označujejo naslednje besede intervjuvanca: "Imamo, kar imamo in na tem stagniramo." Ne ubada se z vprašanjem preživetja, ampak z vprašanjem, kako spet priti na prejšnjo raven, ki bi omogočila dotedanji življenjski stil.

Učitelj, žena zaposlena, dva otroka, lastniško stanovanje, vikend, avto, čoln. Dohodki po intervjuvančevi lastni sodbi niso slabi, so solidni. Ne privoščijo si več luksuznih reči kot so potovanja, daljši dopust, drag konjiček (filmanje). Ne vlagajo v nepremičnine (vikend), ne kupujejo večjih ali dražjih reči (naprav, športnih rekvizitov), kar vse so počeli prej. Pri hrani, obleki in podobnem se ne omejujejo. Potrebe po dodatnem zaslužku nimajo. Imajo toliko, da bodo starši lahko pomagali otrokoma, kajti "ne morem si predstavljati mladega človeka, da bi lahko dobil stanovanje." "Želim si, da bi prišel na isti nivo kot pred par leti; zaradi luksuza!"

Podtip B b: TRENUTNO ZATIŠJE

("Imava kar dobre dohodke, otrok pa še ne zahteva veliko")

S to prisposodbo naj označimo tiste družine, ki, podobno kot gornja, živijo v relativnem blagostanju delno zaradi dobrega zaledja (pomoč staršev in dobri dohodki) delno zaradi trenutno ugodnega razmerja med dohodki in stroški, kažejo pa se že prihodnje obremenitve, zaradi katerih bo

potrebno odrekanje (rešitev stanovanjskega vprašanja).

Zakonca z visoko izobrazbo, oba zaposlena, triletna hčerka; enosobno družbeno stanovanje, dva avtomobila.

"Krise bistveno ne čutimo. Oba imava kar velike dohodke, pa tudi otrok je majhen in ne zahteva preveč." Varčujejo za večje stanovanje, občasno jim pomagajo tudi starši, predvsem pri večjih nakupih. "Včasih sva šla večkrat ven jest, zdaj se to zgodi bolj poredko. Južno sadje kupujem zdaj samo še za hčerko. ... V tujino na potovanje ne hodiva, saj je hčerka premajhna. Še vedno kupujeva vse revije in časopise, v kino hodiva manj, saj imava doma videorekorder. Tudi gledališču se ne odrečeva."

Podtip B c: SKROMNOST

("Nikoli nismo živelj potratno")

K temu tipu sodijo tiste družine, ki v svojem življenju ne občutijo bistvenih sprememb zaradi krize, ker imajo sorazmerno visoke dohodke, s katerimi ustrezno gospodarijo, in ki so vedno živele skromno, brez potrate in luksuza. Nimajo kakega posebnega gmotnega zaledja, tako da bi na primer brezposelnost enega od staršev resno ogrozila dosežani življenjski slog in načrte.

Zakonca z višjo oziroma visoko izobrazbo, hčerki študirata, nimata štipendije. Stanujejo v družbenem stanovanju, imajo star avto, ki ga malo uporabljajo; varčujejo devize za novega. Nimajo nepremičnin. Ne delajo honorarno. "Križa se trenutno še ne pozna. ... Plača zadostuje, luksuza si nismo nikoli privoščili. ... Revijam se ne odpovedujemo, tudi knjige še vedno naročam. Morda se pozna pri oblekah. Več jemljemo na kredit, kot smo včasih. Kupujemo marke za avto. Tudi počitnice si privoščimo: pozimi v sindikalnem domu, poleti kampiramo. ... Ne, nikoli nismo živelj preveč potratno in tudi sedaj ne."

Tip C: UPAD: BOJ ZA PREŽIVETJE

Značilnost tega tipa, ki ga sestavlja več podtipov, je, da krizo občuti in da opazimo pri teh družinah ukrepe in vedenja, ki jih lahko imenujemo boj za preživetje v ožjem pomenu besede.

Podtip C a: ZAPRTA VRATA

("Službo sem dobila za določen čas, za stanovanje ni perspektive")

V tej kategoriji so mlade družine v začasem ali nepriemernem stanovanju, z začasno in negotovo zaposlitvijo, brez pomoči staršev ali podobnega "zaledja". Zanje lahko rečemo, da so pred zaprtimi vrati v prihodnost.

Mlada zakonca s poklicno in višjo šolo, trenutno oba zaposlena, en otrok. Podnajemnika. Imata avto. V stanovanju lahko ostaneta le še pol leta, kaj bosta potem, ne vesta. Če ga ne bosta mogla kupiti, se bosta morala izseliti. Ona ima službo le še do konca porodniškega dopusta. Mož dela še popoldne, "tako da lažje živimo. ... O drugem otroku ne premišljujeva zaradi finančnih težav."

Podtip C b: GARANJE ZA PREŽIVETJE

("Vsak dinar moramo pravilno obrniti, saj drugače ne bi šlo dolgo")

Nekatere družine se lahko prežive le s skrajnimi napori in odrekanjem vseh družinskih članov. Pri nekaterih to odrekanje še ni zajelo bistvenih razvojnih potreb (npr. hčerki se še ni treba odpovedati študiju), pri drugih pa tudi že te.

Delavsko-kmečka družina s tremi nepreskrbljenimi otroki, (eno dekle študira brez štipendije) in starim očetom. Kmečka hiša, nekaj obdelovalne zemlje, avto. Oče je v službi. Poleg tega dela še za postranski zaslužek in na zemlji. Intervjuvanka (študentka) prinese vso hrano od doma. Občasno dela prek študentskega servisa. "Do sedaj sem morda dvakrat kupila kruh, drugače pa si tudi to

prinesem za cel teden." ... "Marsikaj smo morali omejiti. Naučili smo se bolj varčevati, predvsem pri obleki, časopisih... Pri hrani ne varčujemo. ... V naši družini moramo obrniti vsak dinar pravilno, saj drugače ne bi šlo dolgo daleč. ... V veliko pomoč so nam pridelki."

Podtip C c: OMEJEVANJE IN KOMBINIRANJE

("Za živet je denar, za kaj več ne")

Sem sodijo družine, ki uporabljajo značilne načine boja za preživetje: omejevanje, pridobivanje dohodka iz dodatnih virov, tvegana in tudi nezakonita dejanja.

Hišnik na osnovni šoli, žena zaposlena, dva otroka. Prejema "doklade" za otroka. V šoli ima zastoj kosilo. Popoldne "fuša". Denarja nima dovolj, da bi mogel varčevati s kupovanjem deviz. "Mi sploh ne znese menjavat v marke". Kar se da, kupi na brez-obrestno posojilo. Ne gresta na bolniško, kadar sta otroka bolna. Družina se omejuje pri hrani. "Najbolj se pozna pri hrani." ... Ne igram loto, komaj preživim mesec." Nasilno se je vselil v družbeno stanovanje.

Podtip C č: OMEJEVANJE VITALNIH POTREB

("Če bi imela otroka, ne vem, kako bi ga vzdrževala")

Pri vseh dosedanjih tipih ljudje iščejo dodatne vire dohodkov, za ta tip pa je značilno pasivno samomejevanje in odpovedovanje brez aktivnega prizadevanja za višji dohodek. Čeprav je tako stališče lahko psihološko motivirano (stvar značaja), je vendarle treba poudariti, da ga pogojujejo predvsem objektivne nemožnosti. "Iz nič ni nič" bi lahko rekli.

Prodajalka, samska, enosobno družbeno stanovanje, nima avta, nobenega premoženja. "Vsak mesec dam na stran za stanarino, vodo, elektriko, televizor. Ostanek razporedim za hrano. Kupujem cenejšo hrano. Kadar nameravam kupiti obleko, pazim, da za hrano ne porabim veliko denarja. ...

Krizo zelo občutim. O potovanjih le sanjam, knjig že dolgo več ne kupujem, o lastnem stanovanju pa ne razmišljam. Poročiti se ne mislim, ker to nima smisla. Če bi imela otroka, ne vem, kako bi ga vzdrževala. Če bi ostala brez zaposlitve, bi se morala znajti, a ne vem, kako. O tem ne razmišljam. O naložbah za prihodnost ne razmišljam, ker mi zmanjkuje iz meseca v mesec. Da bi dinarje menjala v devize, je le moja želja, ki pa je neuresničljiva. Od plače mi ostane iz meseca v mesec manj in ne vem, kako bom čez par mesecev plačala stanovanje."

Tip Č: PODALJŠANA ODVISNOST IN PARAZITSTVO

("Mislim, da bom imela isti standard kot do zdaj, če mi bodo starši pomagali")

To je "naslonitveni tip", kamor sodijo predvsem mladi, ki sicer imajo nekatere pogoje za samostojno življenje (svoj poklic, zaposlitev), ki pa vseeno ostajajo pri starših, leti pa jim tudi bolj ali manj pomagajo. Tudi tu gre za kombinacijo zunanjih okoliščin, predvsem pomanjkanja stanovanj, in psihološko pogojene lagodnosti, pasivnosti in nezrelosti. Povsem čistega primera ne moremo navesti, nekaj elementov take ureditve pa zasledimo v naslednjih primerih.

Strugar, samski, zaposlen, avto; živi pri starših. Namerava se poročiti in se preseliti k dekletovim staršem, ob tem pa bo skušal priti do lastnega stanovanja. Ker je bolehen, ne dela po službi; je tudi veliko v bolnišnici. Fantazira o lastni kmetiji.

Mizar, samski, zaposlen, avto; živi pri materi, ki je tudi zaposlena. Mami ne daje nič denarja. Ko dobi plačo, da v omaro. Oba jemljeta ven. Ko zmanjka, da mama noter.

"Fuša", da bi šel lahko na morje. Čaka, da bo šla mama v pokoj, da se bo preselila na vikend. Če bi začelo iti na bolje, bi si kupil stanovanje, se osamosvojil. Njegova deviza je: "Živi iz dneva v dan in lepo ti bo."

Delovna terapevtka, samska, nezaposlena. Živi tako kot brat pri starših, delavcih. Čaka na zaposlitev. Po lastni

izjavi je zelo odvisna od staršev. Družini ne gre slabo. Starša in brat so zaposleni. Imajo stanovanje v bloku, dober avto, garažo, vrt. "Mislim, da se ni kaj dosti spremenilo, celo nasprotno, zdi se mi, da celo bolje živimo kot smo prej. ... Smo delavska družina z urejenimi razmerami. V pravem času smo si zagotovili materialne dobrine. Kulturno življenje živim sedaj še bolj kot prej. ... Mislim, da bom imela isti standard kot do sedaj, če mi bodo starši pomagali." Fantazira, da bo imela tri otroke, a na koncu doda: "Trenutno si svojega življenja ne predstavljam; nimam še čisto razčiščenih pojmov za prihodnost."

KLASIFIKACIJA ODGOVOROV NA POSAMEZNA VPRAŠANJA

Ko so ljudje odgovarjali na vprašanje, kako doživljajo krizo, so v splošnem navajali različne omejitve, v katere jih je prisilila kriza, tako da v tem prikazu ne navajamo posebej odgovorov o doživljanju, ampak le o ukrepih in ravnanju. Vendar pa je treba omeniti, da so na vprašanje, kako občutijo krizo, odgovarjali od "krize ne občutim" do "krizo zelo močno občutim".

GOSPODARSKI IN SOCIALNI UKREPI

Gospodarske ukrepe oziroma odgovore družin na krizni položaj smo razporedili na štiri večje kategorije z več podkategorijami. Štiri velike kategorije so: omejevanje in varčevanje, iskanje dodatnih virov dohodka in samooskrba, premišljeno gospodarjenje in drugo (sprememba navad).

Omejevanje in varčevanje

Odgovore te vrste smo razporedili od omejevanja razkošja in večjih nakupov ali vlaganj preko omejevanja pri vsakdanjih priboljških ali manj pomembnih potrebah do omejevanja bistvenih življenjskih potreb. Kaže, da je to tudi značilno časovno zaporedje omejevanja: ljudje najprej omejijo stroške za luksuz, se odpovedo večjim nakupom in vlaganjem, kot je

gradnja hiše, nakup avtomobila, nato pa začno krčiti drobne vsakdanje priboljške, se omejevati pri kulturnih in prostočasnih potrebah, nato pa pri hrani, in vitalnih razvojnih potrebah (študirati, imeti otroka).

Omejevanje večjih vlaganj in nakupov

- "Včasih smo investirali v vikend, čoln, luksuzne stvari... Včasih ni bil problem kupit avto, zdaj je treba ful šparat."

- "Z možem sva se odločila, da končava z renoviranjem hiše, ker vse skupaj prinese preveč stroškov. Zdaj obnovimo kakšno malenkost od časa do časa."

- "Zidanca je podrtija, ki je ne uspemo obnoviti."

- "Ne moreš več opremljati stanovanja."

- "V Italijo hodimo samo še po čevlje."

- "Že pet let imamo en avto. Včasih smo ga menjavali vsaki dve leti."

Omejevanje potovanj, dopustov, konjičkov

- "Razna potovanja, dopusti so malo skrajšani."

- "Včasih sva veliko potovala sama z možem."

- "Ne potujemo, manj hodimo na izlete."

- "Prej sem posnel pet filmov, zdaj le še pol."

- "Včasih sva šla večkrat ven jest, zdaj se to zgodi bolj poredko."

- "Dopust bom prvič preživel popolnoma delovno."

- "Na dopust ne hodim že tri leta, j..."

- "Vprašljivo je, ali bomo šli letos na morje, kar smo si seveda prej vsako leto privoščili."

- "O potovanjih le sanjam..."

- "Mama gre delat z avtobusom, oče, ki ima bližje, pa peš."

Omejevanje pri vsakdanjih manj nuinih potrebah in priboljških

- "Človek si precej stvari ne more več privoščiti, na primer olive."

- "Južno sadje kupujem zdaj samo še za hčerko.
- "Oče ni nikoli varčeval. Govoril je: 'Če imamo za hrano, bomo imeli tudi za drugo.' Vendar doma ni več toliko majoneze kot včasih."
- "Ko gledam v trgovini v voziček, napravim majhno selekcijo."
- "Manj hodim na pijačo."
- "Ne hodim več tako pogosto k frizerju. Pred leti sem si frizerja lahko privoščila dvakrat na teden, zdaj le enkrat na dva meseca."

Omejevanje pri nakupu oblek

- "Oblek se manj kupuje. Ne hodimo več v Italijo."
- "Pri obleki varčujemo, ker se ne oblačiva po modi."
- "Naučili smo se bolj varčevati, predvsem pri obleki, časopisih in drugih stvareh, brez katerih se da tudi živeti."
- "Na delo se vozim z avtobusom, kar mi prej še na pamet ni prišlo. Kadim cenejše cigarete."

Omejevanje pri kulturnih potrebah

- "Knjig že dolgo ne kupujem več."
- "Kakšnega s knjigami tudi že odpodim. Pri knjigah bolj pogledam, kaj kupim."
- "Časopisov ne naročamo več."

Omejevanje pri vitalnih potrebah

- "Včasih ko smo branjevke končale, smo šle na kosilo. Danes pa si ne moremo tega privoščiti. Tudi v trgovino smo šle, danes pa ne. Ne upamo si nič jesti. Od doma vzamem kos kruha in kozarec vina, pa je."
- "Varčujemo tudi pri hrani."
- "Nikoli si nismo nič privoščili, ne pri obleki in tudi ne pri hrani. Zmeraj smo jedli repo in zelje in to jemo še danes. Meso si privoščimo ob nedeljah, pozimi še to redkokdaj, kajti hranimo ga za poletje, ko je več dela na njivi."

- "Kupujem cenejšo hrano. Kadar nameravam kupiti obleko, pazim, da za hrano ne porabim veliko denarja."

- "Ne gremo na bolniško, ni žena ni ja, tudi če so otroci bolani, že kako naredimo."

Iskanje dodatnih virov dohodka in samooskrba

- "Popoldan fušam pri privatnikih."

- "Vrt mamó, poleti je vrt, pozimi pa ni nič. V šoli dobimo kosilo."

- "Za živet je denar; da bi pa delal cele dneve, to pa ne. Čim manj denarja imam, boljše je. Vse zapravim."

- "Saj z možem rada vrtičkariva in veliko prihraniva pri zelenjavi. Zelo drage pa so razne usluge."

- "Orng se plača na fušu, zadnje cajte ni, komaj najdeš. Jaz delam elektriko, dobim včasih, imam dva milijona na uru. Samo se ne dobi."

- "Kupila sem tudi stroj za pletenje, ki ga uporabljam le za lastne potrebe in za družine otrok. S tem, ko pletem, prihranim nekaj denarja tudi otrokom, ki imajo zelo nizke osebne dohodke." (Upokojenka)

- "Ker pa nimam možnosti za pridobitev stanovanja s strani delovne organizacije, sva se bila oba prisiljena zaposliti še honorarno, ob koncu tedna. Tako že skoraj pol leta nimava prostih sobot in nedelj. Ves privarčevani denar vlagava v nakup deviz ali materiala."

- "Šparava marke, ki jih zaslužim pri fušu. Mama ima prijateljico, ki ji rihta meso, nekaj dobijo od sorodnikov."

- "Ne hodim več k frizerju: zamenjala ga je moja žena."

- "Za ta malo dobim dosti od kolegičinih otrok, kdaj kupim tudi kaj na boljšem trgu ali pa sešijem sama."

- "Vedno več mi sešije mama doma."

Premišljeno gospodarjenje

- "Dve leti skoraj na kredit vzamemo. Brez obresti, brez učešča za otroke in za ženo za oblečt."

- "Zdaj več kreditov, zdaj sploh, drugače sploh ne moreš

čez, ampak je taka plača, da ne moreš toliko kupit, ker ti ne morejo toliko trgat."

- "Predvsem kupujemo poceni stvari. Torej gledamo na vsoto. Zato sem se naučila varčevati in shraniti vsak dinar."

- "Varčujemo tako kot v glavnem vsi. Nekaj imamo deviz, drugače pa kupimo kakšno stvar takoj, ko imamo denar, saj so cene iz dneva v dan višje, vrednost denarja pa pada."

- "Denarja ne varčujem, ker ga ne morem. Vse zapravim sproti, ker drugače ne gre. Večkrat si tudi kje kak dinar izposodim."

- "Vodim vsakodnevno evidenco o opravljenih nakupih."

- "Mož vodi knjigovodstvo od prvega dne poroke."

- "Razprodaje redno obiskujemo, oziroma največ kupujemo na razprodajah."

- "Za vsak malo večji nakup se posvetujemo vsi skupaj. Prej se mi zdi, da smo kupovali veliko, ne da bi se pogovorili, ali je to res potrebno."

Drugo (sprememba navad in prestopki)

- "Začela sem drugače kuhati: z EMC posodo. Otrokom ne kuham več po njihovih željah. Kupujem na 3 čeke, ogledam si razprodaje."

- "V službi se krade, da se potem uporabi na fušu."

- "Ja sam u občinsko stanovanje, tako smo ušli, zdaj smo na sodišču. Če letim ven, potem privat, 1000 DM na leto."

Socialne spremembe v družini in medosebnih odnosih

Konkretni odgovori na to vprašanje so bili bolj redki. Kaže, da ljudje niso pozorni na ta vidik, ali pa da ne znajo prav opisati teh sprememb. Nekaj o socialnih posledicah pa se da sklepati tudi iz izjav o gospodarjenju in vzajemni pomoči, ki smo jih navedli zgoraj. Navajamo dva taka odgovora, ki kažeta, da tega vidika vendarle ne gre zanemariti.

- "Današnja situacija, kriza in vse ostalo, kar sodi

zraven vpliva vsekakor tudi na posameznike. Občutim, da sem bolj napeta in tudi ostali v naši družini. Oče je že tako bolj tečne narave, vse te stiske pa vse to še bolj poglobljajo. Tako nastajajo vsekakor tudi spremembe v kohezivnosti družine. Vendar se kar obvladamo. Ne vem, smo ohranili, mislim, da kar iste vezi med člani."

- "Razlika je velika. Več je sovraštva, nevoščljivosti, boja za nadvlado. Boj za materialne dobrine oddaljuje ljudi med seboj. Na zunaj zgleda, kot da krizo mirno prenašajo. Jezijo se, kritizirajo bolj med sabo ne pa toliko javno."

Skrb za otroke

Vprašanci, ki imajo otroke, so poudarili, da bi radi otroke obvarovali pred občutenjem in posledicami krize in da bi jim radi zagotovili osnovne predpogoje za samostojno življenje, predvsem stanovanje. Navajamo nekaj tovrstnih izjav.

- "Za otroke bo težko. Toliko imam rezerv za otroke, da jim bom lahko pomagal. Ne morem si predstavljat mladega človeka, da bi lahko dobil stanovanje."

- "Upam, da bom otrokom lahko kaj priskrbel. ... Hišo (taščino) se da zamenjat za dve manjši enoti. Mogoče bo pa hčerka našla koga, ki bo imel stanovanje."

- "Smilijo se mi vnučki, zase se ne sekiram."

- "Hčerki sta že polnoletni in imata že skoraj preskrbljeno stanovanje. Imata fanta in onadva imata stanovanji."

- "Sebi odrekam, hčeri pa privoščim, kolikor je v moji moči."

- "Nočem, da bi otroci občutili krizo."

- "Na počitnice gremo seveda zaradi otrok, ker želim, da vso to krizo čim manj občutijo. Mogoče že drugo leto ne bomo zmogli."

PRIHODNOST

Skoraj vsi vprašani so povedali, kako gledajo na prihodnost (upoštevali smo tudi nekatere intervjuje, ki smo jih

pri prejšnji obdelavi zaradi nepopolnosti izločili). Zelo grobo lahko razdelimo te izraze od bolj pesimističnih do bolj optimističnih (v glavnem na osnovi samoopredelitve vprašancev), pri tem pa je tudi nekaj nevtralnih. Očitno je tudi, da so nekateri mislili bolj na svojo prihodnost in prihodnost svoje družine, drugi pa bolj na prihodnost naroda in države. Razdelili bi jih lahko tudi na tiste, ki o tem več razmišljajo in tiste, ki razmišljajo manj ali nič, ali pa se razmišljanju o tem izogibajo, ker "jih spravi v slabo voljo". Opazimo tudi, da razmišljajo nekateri bolj prizadeto, drugi povsem ravnodušno. Zdi se tudi, da so tisti, ki o zadevi ne razmišljajo, optimisti; tisti, ki razmišljajo, pa pesimisti. "They think too much", bi rekli prosto po Shakespearu. Izjave so seveda precej protislovne in se v njih lepo vidi psihološki obrambni mehanizem zanikanja preteče nevarnosti. Zato na te izjave ne gre gledati preveč moralistično, čeprav gredo morda bolj politično mislečemu človeku lasje pokonci. Hkrati nam te izjave odkrivajo, da so tudi "optimisti" skriti "pesimisti", ki se gredo skrivalnice sami s seboj, da lažje preživijo. To pa je tudi za nas nov razlog za - pesimizem. (Navajamo izbor izjav).

Pesimisti

- "Zame je prihodnost ena ogromna temna luknja. Bojim se prihodnosti. Veliko razmišljam o njej. ... Na kratko povedano, bojim se za vsak dan naprej. In ko pomislim na vojsko, nesreče. Kaj naj rečem. Ob vsem tem me strese mraz. Groza me je."

- "Ne razmišljam dosti. Prihodnosti pravzaprav ne vidim. Imam tudi malo časa za razmišljanje, saj je tempo življenja prehitro. Če začnem razmišljati, postanem slabe volje, saj človek kamorkoli pride, sliši samo slabe stvari. Politični in gospodarski položaj je slab, skratka pozitivne prihodnosti ne vidim."

- "Prihodnost družine? Težko si jo predstavljam. Če o tem preveč razmišljam, postanem slabe volje, saj pomislim na vse

to od časa do časa. Nastradali bodo tisti, ki so seveda najmanj krivi."

- "Ničesar se ne veselim. Ko pogledam v prihodnost, ne vidim nobenih velikih dogodkov, ki bi jih z veseljem pričakovala. Veselila se bom lahko samo majhnih trenutkov."

- "Vojna bo. No, mislim, da se zavedamo posledic, zato upam, da bo zmagal razum. V Jugoslaviji bo prišlo do globalnih sprememb. Sicer pa se za politiko ne zanimam."

- "Seveda se bojim za prihodnost. Bojim se vojne. Če bo mir, se bo dalo živeti, čeprav ob krompirju in korenčku."

- "Najbolj se bojim, da ne bom imela stanovanja. Zdi se mi, da nimam nobene možnosti, da bi ga dobila. Ostalo se bo že nekako uredilo. Na splošno pa se bojim prihodnosti naše države. Ali centralizem ali demokracija."

- "Malo razmišljam o tem. Kar bo pa bo. Zdaj se ne ukvarjam s tem. Glede prihodnosti naše družbe sem pesimist. Vse bo še slabše. Zamenjat bi se moral sistem."

- "Bojim se ekološke katastrofe."

- "Seveda se bojim, saj mi od plače ostane iz meseca v mesec manj in bojim se, da se bo to še stopnjevalo. Ne vem, kako bom čez par mesecev plačala stanovanje."

- "Strah nas je prihodnosti vseh - ker ne vemo, kaj bo. Za preživet pa bo. Bolj se bojim politične nesigurnosti, kot zgolj za preživetje, kajti osnovno imamo."

Nevtralni

- "Moje življenje bo potekalo tako kot do sedaj, brez drastičnih sprememb. Nekako mirno valovanje, prilagajanje brez velikih vplivov od zunaj. Edino, kar bi lahko zelo vplivalo na moje življenje, je država (posredno ali neposredno)... vojna ... Umrta od lakote sigurno ne bom, razen v primeru gladovne stavke."

- "Če bi bil drugačen sistem, drugačna politika, bi bilo tudi vse drugače. Jaz se v bistvu ne bojim ničesar, vem, da ne bo vojne; skrbi me za dekleta, otroke, kako bo s službo, to edino me skrbi. Glede družine pa ne."

- "Tudi mislim, da kakšnih bistvenih premikov v ekonomiji ne bo. Ne bo slabše, vedno se bo tako flikal, jasno, standard bo padel, ampak ko bo prišlo na ivico, bo spet kakšna injekcija, pa bo."

- "Mislim, da bomo preživel. Ni še potrebe po dodatnem zaslužku, želja pa je, da pridem na isti nivo kot pred par leti; zaradi luksuza."

- "Ni me strah, kako bom preživela, ker imamo kmetijo. Bojim se zaostritve političnega položaja."

- "V prihodnost še ne investiramo. Mislim, da bom otrokom lahko priskrbela stanovanje."

Optimisti

- "Verjamem, da bo v družbi med ljudmi zmagala volja do življenja. Sigurno bo še nekaj časa težko, vsem nam je in bo še težje, toda verjamem, da si bom tudi jaz lahko enkrat privoščil potovanje v Grčijo ali kam drugam. Ni prav, da so takšne razlike v standardu ljudi. ... Tudi revnejši naj bi bogatejši postali."

- "Ne vidim brezizhodnosti, ker mi gre dobro; imam upanje. Trenutno si svojega življenja ne predstavljam, nimam še čisto razčiščenih pojmov za prihodnost."

- "Živim z optimizmom. Nekoč bo prav gotovo bolje. Več si o prihodnosti ne bi upala reči."

- "Zaenkrat me še ne skrbi. Čakam, da bo šla mama v penziona in da se bo preselila na vikend. Ne razmišljam, kako bo naprej. 'Živi iz dneva v dan in lepo ti bo.' Brez veze, da bi se že zdaj sekiral za prihodnost."

- "Ne razmišljam o prihodnosti. Če bi o tem razmišljal, bi mi bilo hudo zaradi otrok. Jaz sem optimist in mislim, da bo šlo še dobro."

- "Glede prihodnosti sem optimist. Upam, da bo Marković kaj zrihtal. Pomanjkanja denarja se ne bojim, Srbov pa toliko, kolikor ne znam biti tiho. A bojim se, da bi zato morali pokasirati tudi moji otroci."

- "Seveda sem optimist, toda ne bi rad, da bi prišlo do

kakšne vojne, ker človek potem ne more živeti, kot bi želel. Jezi me, da ljudje tako nasedajo politiki in zraven nič ne delajo."

- "Upam, da bo bolje. Veliko slabše je bilo po vojni, ko smo dobili le na karte. Če bo zdravje, bomo preživel. Bojim se le vojne. Mislim, da če bo mir in zdravje, bo že nekako šlo. Menim, da kdor tarna, je lenuh. Ker če si zdrav, se lahko lotiš dela in ne bo ti treba tarnati."

PROGRAM ZA BREZPOSELNOST

Vprašanju o prihodnosti smo dodali bolj določno vprašanje o tem, kaj bi kdo storil, če bi izgubil službo. Odgovori so prav presenetljivi. Veliko jih je, ki na to možnost še niso pomislili, če pa so že pomislili, tedaj je ne jemljejo resno. Tisti pa, ki jo dopuščajo kot verjetno možnost, se zaradi morebitne brezposlenosti ne sekirajo. Pravijo, da bi že nekako preživel. Le eden od vprašanih je že bil brez dela in pravi, da se tako ne da živeti;

- "Ja sam bio skoro nezaposlen dva i po meseca, delal privat. Ne bi zneslo ostat brez službe, z eno plačo (ženino) ne bi mogel preživet."

Ostale smo razporedili na tri skupine: na tiste, ki so zaskrbljeni za zaposlitev in dojemajo nezaposlenost kot realno možnost v bližnji prihodnosti; na tiste, ki so pomislili na možnost, da bi bili brezposelni in se jim zdi to težak položaj, težko obvladljiva življenjska obremenitev; na tiste, ki so pomislili na možnost, da bi bili brezposelni, a se jim zdi, da je to obvladljiva situacija; na tiste, ki na to še niso pomislili in se jim to zdi malo verjetno ali nemogoče.

Zaskrbljeni za zaposlitev

- "Službo sicer imam, vendar samo do konca porodniškega dopusta. Zaenkrat še ne vem, kje naj bi dobila drugo službo. Porodniški dopust mi poteče čez sedem mescev."

- "Spraujem se samo to, koliko let bom morala čakati, da

bom lahko začela opravljati svoj poklic. Tudi tega me je strah. Mislim, da bom lahko vesela, če bom dobila zaposlitev v tovarni za navadnega delavca. Sem šele v prvem letniku, kaj bo čez štiri pet let, ko bom končala študij, pa ne vem."

Razmišljajo o tej možnosti kot o težko obvladljivi situaciji

- "Mislim, da bi šla zdaj zelo težko na slabše. Ne zdi se mi ponižujoče, vendar v sebi čutim, da bi šla zelo težko na slabše (da bi bila medicinska sestra sedaj, ko sem naredila delovno terapijo); mi mestni ljudje, ki smo navajeni samo 'kruha in meda'."

Razmišljajo o tej možnosti kot o obvladljivi situaciji

- "Privat ne bi mogla iti, ker nič ne znam. Če bi zgubila službo, bi že kaj počela, se ne bojim. Pazila bi otroke, pospravljala. Preživela bi. Kar dosti bi morala spremeniti."

- "Z možem bi delala zobotrebce in živelale ob zelju."

- "Tudi do tega so me pripravili, ja, tudi o tem razmišljam. Zdaj tudi ob delu študiram višjo šolo. Mislim pa, da če dobro delaš, delo težko izgubiš. Pripravljena pa sem prijeti za kakršnokoli delo."

- "Delo dobit me ne skrbi, jaz bom šel delat karkoli, kar mi bodo dali, če zgubim službo. Neki bom že delal, vraga. Tisti, ki bo kvaliteten, bo tudi delo dobil. To bi bilo pravilno. Naj dela tisti, ki je kvaliteten."

- "O, še za vsakega se je kaj našlo, pa bo tudi zame kaj. Upam."

- "Če bi ostala brez zaposlitve, bi se morala znajti, toda ne vem, kako. O tem ne razmišljam, vendar imam vtis, da kdor hoče delat, da dobi delo."

Ne razmišljajo

- "Ne, to pa nisem še nikoli premišljevala. Ne, ne vem, kaj bi bilo. Morali bi se preseliti v manjše stanovanje, hčerki bi morali prenehati s študijem."

- "O tem pa res še nisem nikoli razmišljala. Zdi se mi,

da bi bilo finančno bolj slabo. Predvsem, ker imava majhnega otroka in nimava rešenega stanovanjskega vprašanja. Bi šlo, toda odpovedati bi se morala marsičemu. Za enkrat ne kaže na to, da bi ostala brez službe. (Če bi oba izgubila službo?) Ja, za to pa je še manj možnosti.

- "O tem res ne razmišljam, ker se mi zdi nemogoče. Na vsak način bom nekaj delala."

- "To, da ne bi dobil službe, se mi zdi nemogoče."

SKRAJNA MOŽNOST

Kaj bi storili, če bi se razmere še bolj zaostriale; če bi se gospodarski položaj še poslabšal, za vas osebno ali za vašo družino? Tako smo vprašali in odgovore bi lahko razvrstili v dve skupini: eni bi pač poprijeli za vsako delo (nekaj teh odgovorov smo že navedli v prejšnjem odstavku ob odgovorih o možni brezposlenosti), drugi pa - tisti, ki imajo to možnost - bi se vrnil k zemlji, na kmetijo staršev, starih staršev, nekateri na svoje lastno posestvo.

Kakršnokoli delo

- "Če pa zgubim službo, potem bo težje, ne vem, če bi delal sploh še kaj, mogoče honorarno, vrtove bi štihal, pa liter vina pod pajsko."

- "Poprijel bi za vsako delo, ni me sram nobenega dela."

- "Ja se bom znajdu. Hrana je u šoli."

Kmetijstvo

- "Če bi zgubila službo, bi šla živet na kmetijo. Za golo preživetje bi že bilo."

- "Potem bi šel doma, bi imel za kruh, zemlja je, stanovanje zastonj."

- "Tolažim se s tem, da ima babica zemljo; to mi daje občutek varnosti."

- (Se smeje): "Morda bi šla živet k najinim ali moževim staršem. Najini starši imajo hišo in tudi nekaj zemlje. Moj oče pa se poleti ukvarja tudi s turizmom, saj živi ob

morju."

- "Če se bo vse poslabšalo, bi se morali preseliti na deželo."

RAZPRAVA

1) Tipologija odgovorov na krizo. Izdelana tipologija ni sama sebi namen, ampak vodi od vprašanja, kako ravnaajo ljudje v družbeni krizi, do vprašanja, zakaj tako ravnaajo in kakšna je globlja logika njihovega ravnanja. Kako torej pojasniti te tipe odgovorov? Najprej pa: kaj pravzaprav je treba pojasniti? Osnovna dimenzija te tipologije je dimenzija *ekspanzija - stagnacija - upad*. Na to dimenzijo gledamo kot na odvisno variabla, iščemo pa neodvisne variable, s katerimi bi lahko pojasnili variacije na odvisni. Pojasniti moramo torej, zakaj se nekatere družine v kriznih časih vržejo v ekspanzijo, druge "prezimumejo" in tretje skrajno omejijo zadovoljevanje svojih potreb, tako da so ogrožene že njihove osnovne potrebe preživetja. V tem sestavku bomo to analizo le nakazali in zato navedli le najpomembnejše variable. Te so:

- *Gmotni in človeški potenciali*. Ti se izražajo predvsem v *dotedanjem družbenoekonomskem statusu*. Mislimo na družbeno ekonomski status pred začetkom krize, predvsem na naslednje njegove dimenzije: dotedanje premoženje in dohodki; izobrazba, znanje, veščine; družbeni položaj (poklic, funkcija); ali krajše *kapital*, s katerim razpolaga gospodinjstvo oziroma *možnosti*, ki jih ima. Očitno se naši tipi razlikujejo po tej prvi dimenziji, saj segajo od družin, pri katerih se kombinirajo veliko premoženje, visoka izobrazba in spretnost ter visok družbeni položaj do družin oz. posameznikov, pri katerih se kombinirajo neugodna naspotja prej omenjenih značilnosti. Lahko torej postavimo prvo domnevo: čim višji je izhodiščni družbenoekonomski status, kar vključuje večje možnosti in prepostavke razvoja, tem verjetneje bo družina na krizne razmere odgovorila z ekspanzijo, to je s širjenjem materialnih in nematerialnih

pogojev svojega obstoja in razvoja.

- *Življenjski slog in vrednotni sistem.* Čeprav je v našem gradivu ta vidik le malokrat izrecno omenjen, je pa vendarle poudarjen in pomemben. Nekateri so odgovorili, da ne čutijo krize, ker so vedno živelj skromno. (Primer pri podtipu B c) Tak življenjski slog ni le posledica in izraz manjših možnosti, ampak tudi vrednot družine. V konkretnem primeru to pomeni, da starša z visoko izobrazbo in dobrimi dohodki "investirata" v izobrazbo otrok (hčerki obe študirata); družina se odpoveduje luksuznemu trošenju ali vlaganju v premoženje. Gmotni položaj in vrednotni sistem sicer vplivata drug na drugega, vendar ju je dobro razlikovati. Ne vemo, kakšna konkretna dejanja se skrivajo za besedo "skromno". Opazimo pa protislovje med nedvomno visokim statusom in dohodki, ki so gotovo povsem primerljivi gotovinskim dohodkom družine iz prve kategorije, in resnično skromnim premoženjem. Kje je razlika? Ni je tako težko odkriti: študirajo dve hčerki, hranijo marke za nov avto, se ne odpovedujejo ne kulturi ne počitnicam. Beseda "skromnost" torej pomeni, da ne zapravljajo denarja nepremišljeno, da pa zadovoljujejo vso pahljačo potreb, uravnoteženo brez ekscesivnih zahtev. Ob tem pa imajo vedno rezervo prihrankov. - Tip A a in tip B c pa se razlikujeta predvsem po tem, da prvi kot družina proizvajaja (kmetija), drugi pa le troši, čeprav je del te potrošnje dolgoročna naložba v znanje, del pa ima značaj potrošnje za osebno rast in razvoj (kulturna potrošnja). Tako bi bilo morda treba pri drugem poskusu tipologije upoštevati dimenzijo *proizvodnje-potrošnje* kot osnovno. Usmeritev v eno ali drugo pa je po naši domnevi bolj stvar vrednotne opredelitve kot posledica objektivnih okoliščin. Podeželsko-mestna družina iz prvega primera bi lahko živelja mestno potrošniško. Mestna družina iz primera B c bi si morda lahko kupila zemljo in jo obdelovala. Da ne ena ne druga družina tega ni storila, je njihova odločitev. Da gre za odločitev torej za vrednotni izbor, je posebno lepo razvidno iz prvega intervjuja, ko je

družina prešla iz enega sloga v drugega. Lahko postavimo domnevo: gospodarska ekspanzija družine je bolj verjetna pri tistih družinah, ki imajo *proizvodno-gospodarski* vrednotni sistem (poslovno miselnost) in manj verjetna pri tistih družinah, ki imajo *potrošniške* vrednote (uživanje) ali pa jim je vrednota *osebnostna rast in razvoj* s kulturnimi dejavnostmi, izobraževanjem ipd. - V okviru vrednotne usmerjenosti so možne tudi druge tipologije, npr. *usmerjenost na pridobivanje proti omejevanju*. Lahko bi to dimenzijo imenovali tudi dimenzijo *aktivnosti-pasivnosti*. Ti tipi so že tesneje povezani z osebnostno strukturo in strukturo družine in nimajo več značaja vrednotne usmerjenosti v ožjem pomenu.

Struktura družine: togost-gibkost. O tej dimenziji imamo v naši raziskavi najmanj podatkov, ker je tudi najmanj izrecnih izjav o tem pomembnem vidiku. Zelo grobo pa bi vendarle lahko na osnovi dostopnih indikatorjev razlikovali družine, kjer je struktura bolj toga, od družin, kjer je bolj gibka. K *togi* strukturi sodijo npr. nespremenljivost vlog posameznih članov, njihovih pozicij in statusov, enosmerno komuniciranje, neizmenjujoče vodenje, izrazita nadrejenost-podrejenost, simbiotičnost. Očitno je, da je za družino iz primera A a značilna bolj gibka struktura kot na primer za družino iz tipa C c ("garanje za preživetje"). Pri prvi je očitno, da imajo posamezni družinski člani veliko osebnega prostora, slutimo, da je med možem in ženo enako-praven odnos z veliko mero razumevanja, zaupanja, spoštovanja in medsebojnega upoštevanja (družina živi med tednom ločeno), veliko skrbi drug za drugega in družinske solidarnosti (sprememba živiljenjskega sloga je bila odločitev v dobro sina) ter kljub veliki različnosti članov (oče-upokojenec-kmet, sin-delavec, mati-družbena delavka, hči-studentka) delo za skupni družinski cilj. V družini tipa C c pa kaže, da gre za bolj togo strukturo tradicionalne družine, kjer je veliko breme odgovornosti za družino na očetu-garaču (ki je bolj sitne narave), kjer težnje po

osamosvajanju spremljajo občutki krivde, kjer se napetosti "obvladujejo" (potlačijo?). Solidarnost v družini tudi tu ni navidezna, manjka pa ji poleta. Domnevamo, da deluje družinska struktura predvsem kot olajševalec ali zaviralec sprememb življenjskega sloga. Družine z gibko strukturo bodo na izzive okolja (krizo) bolj verjetno reagirale s spremembami svojega življenjskega stila kot družine s togo strukturo. To bi pomenilo, da iz družinske strukture ne moremo napovedati ekspanzije ali omejevanja napovemo pa lahko spremembo k tistemu ravnanju, ki je za družino bolj oziroma manj funkcionalno, naj bo to ekspanzija ali ne. Poleg omenjenega so zelo verjetno pomembni tudi drugi vidiki strukture, npr. že zgolj velikost družine, sestava itd.

- *Neposredno okolje (mikrookolje): zaščitniško-ravnodušno-sovražno.* Pomembna določilnica ravnanja družine je zadržanje njenega neposrednega okolja. Družina se bo drugače odzivala v okolju, ki je zaščitniško, suportivno, kot v okolju, ki je viharo (turbulentno) ali agresivno. V tej raziskavi imamo predvsem primere zaščitniškega okolja povsod tam, kjer starši pomagajo mladi družini. Tudi vloga okolja ni enoznačna, ampak deluje po domnevi v interakciji s strukturo družine in njenimi vrednotami. Tako lahko zaščitniško okolje omogoči družini, da ustvari ali zbere svoje potenciale in jih usmeri v samostojno produktivno izražanje, tako da potreba po zaščitništvu odpade. Lahko pa jo razvadi, naredi odvisno in pasivno, kar je v dobri meri odvisno od "značaja" družine. Nasprotno je lahko agresivno ali sovražno okolje spodbuda za produktivno usmeritev družine, bodisi da se zavaruje pred motnjami iz okolja (težnja k samozadostnosti) bodisi da skuša vplivati na okolje, ga spremeniti ali izkoristiti. Lahko pa ima tako ravnanje okolja negativne posledice za družino.

V tem smislu bi lahko nadaljevali konstruiranje eksplanativnega modela, vendar bi se s tem preveč oddaljili od empiričnega gradiva, ki vendarle ni pretirano bogato.

2) *Odgovori na posamezna vprašanja.* Očitno je, da

prevladuje omejevanje potrošnje kot reakcija na znižanje realnih dohodkov. Omejevanje poteka po implicitnem "seznamu" prioritet oziroma v koncentričnih krogih, vendar ta rang potreb glede na pomembnost ni pri vseh družinah enak, ampak je odvisen od zgoraj omenjenih značilnosti družine in njenega okolja. Če bi vzeli hipotetično sredinsko družino, potem bi bil ta rang videti nekako takole: najprej se odpovedo velikim vlaganjem, kot so nakup nepremičnin, gradnja, adaptacija in podobno; nato sledi omejevanje potovanj, izletov, dopustov; omejevanje vsakdanjih priboljškov (južno sadje, delikatese); omejevanje kulturnih aktivnosti in nakupa kulturnih dobrin (časopisi, knjige, obiskovanje gledališča, kina); omejevanje pri obleki, kozmetiki; omejevanje pri hrani in drugih vitalnih potrebah (imeti otroka); skrajna meja omejevanja pa so potrebe otroka. Dokler se lahko starši čemu odpovedo, do tedaj ne prikrajšujejo otrok. Prikrajšati otroka je znamenje skrajne stiske.

Ta rang prioritet je odvisen od gmotnega položaja družine in njenega življenjskega stila, zavarovanosti ter od trenutno perečih potreb. Družina, ki vidi izhod v gospodarski ekspanziji in ne zgolj v štednji, se bo odpovedala neproduktivnemu trošenju (luksuz), da bi lahko investirala v razvoj gospodarstva. Podobno bo ravnala družina, ki nima druge možnosti, kot da si sama kupi ali zgradi stanovanje. Če le more, se bo lotila tega in bo podredila vse druge potrebe tej.

Med odgovori na ostala vprašanja pa vzbudi pozornost dejstvo, da precej vprašancev še ni pomislilo na brezposelnost, ali pa se jim zdi le malo verjetno, da bi mogli zgubiti delo, čeprav bo prav to ena gotovih posledic uveljavljanja tržnega gospodarstva. Zanimivo je tudi, da precej vprašancev vidi skrajni izhod (za nekatere pa to sploh ni skrajni izhod ampak zaželeni način življenja) v ukvarjanju s kmetijstvom. To morda pomeni tudi, da postaja življenje na podeželju in kmetovanje vse bolj priljubljeno, in pametno bi bilo, ko bi te težnje ljudi znali izkoristiti

pri prestrukturiranju gospodarstva.

Morda najbolj značilno in do neke mere presenetljivo pa je, da je za pogled ljudi v prihodnost značilna bodisi zaskrbljenost in potrtost bodisi lahkomišelnost, sorazmerno malo pa je realističnega predvidevanja in načrtovanja.

Blaž Mesec, diplomirani psiholog, višji predavatelj, Višja šola za socialne delavce, Šaranovičeva 5, 61000 Ljubljana